

Мар'яна Гартман

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри теорії та історії держави і права
Державного вищого навчального закладу
“Ужгородський національний університет”
(Ужгород, Україна)
hartmanmt77@gmail.com

УДК 340.1

**ДЕМОКРАТИЧНІ ЗАСАДИ ЄВРЕЙСЬКОГО ПРАВОПОРЯДКУ
ЗГІДНО З НОРМАМИ ТОРИ**

АНОТАЦІЯ. Сучасна правова наука дослідженню теоретико-правових проблем демократії відвела одне з пріоритетних місць. Беручи до уваги провідні напрями та орієнтири, які ставить перед собою сучасна західна наука, цілком можна стверджувати, що ціннісно-правові засади демократії сьогодні та й у ретроспективі є першочерговими в наукових інтенціях правознавців. Така зацікавленість широкого кола науковців викликана насамперед потребою часу та вимогами суспільного прогресу. Водночас, досліджуючи сучасність та історію розвитку демократії, правова думка науковців рідко зосереджується на єврейському законодавстві, яке ще понад три тисячі років тому відобразило закріплення демократичних цінностей у першоджерелі єврейського права – Торі. Попри відсутність термінологічного закріплення демократії, такі концептуальні ідеї права, як справедливість, свобода та рівність, були закладені на початку єврейського законотворення у нормах так званої “єврейської Конституції”. Саме норми Торі, яка уособлює єврейську Конституцію, закладають основу правової регламентації правовідносин у єврейському соціумі. Як результат, правопорядок на тому чи іншому етапі розвитку єврейського суспільства був дзеркальним відображенням рівня дотримання у ньому законності.

Метою статті є висвітлення на основі норм Торі демократичних засад єврейського правового порядку через виокремлення основоположних принципів права – рівності, справедливості та свободи, а також дослідження єврейського правового підходу до розуміння їхньої сутності та змісту в розрізі національної і релігійної ідентичності.

На основі аналізу норм Торі досліджено розуміння та регламентацію таких основних цінностей єврейського правового порядку, як справедливість, рівність і свобода. Розкрито співвідношення принципу рівності з забороною асиміляції єврейського народу та ідеєю відокремленості й вибраності. У поєднанні з принципом рівності, висвітлено законодавче закріплення принципу справедливості, детермінованого гарантією незалежності та неупередженості судової влади. Відповідно

© Мар'яна Гартман, 2022

Мар'яна Гартман

до норм Тори з'ясовано правовий підхід до розуміння категорії “свобода” в умовах існування інституту рабства.

Ключові слова: Тора; право; принципи права; демократія; євреї; єврейський народ; справедливість; рівність; свобода.

Метою дослідження є висвітлення на основі норм Тори демократичних засад єврейського правового порядку через виокремлення основоположних принципів права – рівності, справедливості та свободи, а також дослідження єврейського правового підходу до розуміння їхньої сутності та змісту в розрізі національної і релігійної ідентичності.

Історіографія еволюції демократичних цінностей сьогодні всім добре відома. Етимологічно зародившись у Стародавній Греції, термін “демократія”, маючи на увазі владу народу як одну із форм правління, вживався у працях спочатку давньогрецьких мислителів, потім учених Середньовіччя та Нового часу. Слід наголосити, що еволюціонувавши, правова думка деформувала розуміння демократії, визначаючи її як правління, устрій і режим. Проте як би вчені та науковці не визначали цей термін, метафізично головні ідеї, закладені в його основі, завжди спрямовувалися на досягнення таких фундаментальних принципів правового порядку, як рівність, справедливість і свобода.

Досліджуючи демократію як правове явище, дуже важливо розглядати її в двох аспектах: етимологічно та концептуально. І якщо етимологічно підстав для дискусій не виникає, то в питаннях концептуального дослідження початкових, первісних ідей і принципів зародження демократії є місце полеміці. З цього приводу не можна не погодитися з американським науковцем нашого часу Р. Далем, який ламає усталені стереотипи науки про те, що історія демократії бере початок зі Стародавньої Греції. Крім того, він із сарказмом згадує оманливу позицію виникнення демократії у Сполучених Штатах Америки¹. Професор наголошує: ‘Я припускаю, що демократію всякий раз могли винаходити заново там і тоді, де і коли для цього були сприятливі умови. На моє переконання, ці умови виникали в різних місцях і в різний час’². Погоджуючись із такою думкою, відзначимо, що попри те, що історіографію демократії правова наука розглядає з часів Античності, окремі її принципи та ідеї були відображені в нормах права ще задовго до зародження грецької держави. Ідеться про джерела права цивілізацій Стародавнього Сходу.

Слід визнати, що особливе місце серед джерел права Стародавнього Світу займає Тора – першоджерело єврейського права, на якому побудована вся єврейська правова система. Аналізуючи зміст нормативної складової Тори, стає зрозумілим, що виокремлення її з числа інших джерел

¹ Р. Даль, *О демократии* (пер с англ, Аспект Пресс 2000) 13.

² Там само 15.

права давніх цивілізацій є абсолютно мотивованим. Якщо узагальнювати всі доводи на підтвердження таких висновків, то очевидно, що основним критерієм відмінності, який найповніше виявляє правовий контраст стосовно інших систем права, є відображення у Торі з давніх часів фундаментальних принципів права – рівності, справедливості та свободи, яким, однак, лише з періоду Античності дали назву демократичні. І тут важливо наголосити, що такі засади правового порядку єврейського суспільства залишалися незмінними протягом усіх наступних етапів еволюції єврейської правотворчості, відобразившись у джерелах права Усної Торі. Продовжуючи думку Р. Даля та аналізуючи ідеологічну складову єврейської правової системи, можемо стверджувати, що єврейське суспільство мало сприятливі умови для втілення у ньому демократії.

Слід відзначити, що, на відміну від принципів справедливості та рівності, принцип свободи є імпліцитним, тобто таким, який прямо не закріплюється у тексті Торі. Про їх існування і нормативну визначеність ми можемо говорити опосередковано, тобто на основі низки правових норм, які їх розкривають і тлумачать. Зі свого боку принцип справедливості є експліцитним і неодноразово декларується в єврейському законі як засада правового порядку. Крім того, кожен із зазначених вище принципів права так чи інакше пов'язаний зі здійсненням правосуддя, або у нормах, які визначають порядок здійснення судочинства. І це не випадковість, адже вже тоді суд виступав інститутом, завданням якого було забезпечити кожному право на справедливий судовий захист і повагу до його прав. Таким чином, ефективна система захисту прав і свобод, яка на міжнародному та національному рівнях задекларувалася лише в ХІХ ст., знайшла своє відображення у нормах староеврейського права ще у І тис. до н. е. Така засада верховенства права була закріплена на конституційному рівні – у Торі, яка виконувала функції єврейської “конституції” того часу.

Розглянемо детальніше кожен із принципів.

Принцип рівності

У Торі неодноразово згадується принцип рівності перед законом. Уже сьогодні, вживаючи загальноприйнятую в юридичній науці термінологію, можемо говорити про заборону дискримінації за так званими “анкетними даними”, а єврейське суспільство того часу мало своє бачення рівності перед законом. Коли ми говоримо “своє”, безумовно, враховуємо відсутність формального закріплення універсальних правових цінностей, які б були критерієм для узгодження з ними національних правопорядків. Тому не дивним є те, що кожен народ, зокрема і єврейський, у тогочасних джерелах права відображав власне бачення принципів рівності і справедливості.

Принцип рівності перед законом чітко виражений у Торі та задекларований у Шмот 12:49: 'Один Закон нехай буде і для місцевого жителя, і для прибульця, який живе серед вас'. Важливо наголосити, що в цьому випадку сфера дії єврейського закону обмежувалася євреями та "тими, хто жив серед них"³. У своїх коментарях до Тори відомий рабин Й. Герц зазначає, що прибульцем слід вважати *герцедека*, тобто правильного прибульця – такого, який приєднався до єврейського народу, взяв на себе виконання всіх законів Тори та володіє всіма правами. Водночас єврейська правова ідеологія не насаджувалася насильно, а закони не були обов'язкові для всіх без винятку. Так звані *гертошав* – неєвреї, яким дозволено жити в Ізраїлі та які зобов'язалися виконувати сім заповідей "синів Ноаха" (загальні закони людства) не підпадали під сферу дії Тори, оскільки не приймали іудаїзм і не вважались такими, що приєдналися до єврейського народу⁴. Таким чином єврейський закон поширював свою дію на тих, хто приймав та визнавав його, як наслідок принцип рівності не був абсолютним.

Подібною є норма, закріплена в Ваїкра 24:22: 'Закон один буде у вас для прибульця і для жителів країни, бо Я – Бог, Всесильний ваш'⁵. Жоден тогочасний народ і закон не мають аналогів подібного зрівняння у правах громадян і чужинців з інших народів. Кожен, бажаючий приєднатися до євреїв, мав змогу забезпечити захист своїх прав, визнавши авторитет та дію єврейського закону. Фактично тогочасне визнання єврейського законодавства є своєрідною паралеллю з сучасним прийняттям до громадянства. Як задля набуття громадянства основною умовою є визнання та дотримання законів держави, так і задля приєднання до єврейського народу необхідним було визнати щодо себе дію норм Тори. На законодавчому рівні не існувало диференціації суспільства за майновим критерієм, віком чи наявністю громадянства, як, наприклад, у Вавилоні, Афінах, Римі, чи навіть в окремих державах Європи Нового часу. Все, що потрібно було для неєврея, аби зрівнятися в правах із євреєм – це визнати Тору і дотримуватись її. Звідси і принцип, відомий канонічному праву дотепер: 'Люби ближнього свого як самого себе: Я – Бог'⁶ (Ваїкра 19:18). У Дварім 10:19 така засада гуманізму детермінується через закріплення ще одного морально-етичного припису: 'Так і ви, любіть прибульців, бо прибульцями ви були в землі Єгипетській'⁷.

Як уже було зазначено раніше, єврейський закон не декларував абсолютної рівності. Абсолютна рівність перед законом була можлива лише тоді, коли особа визнавала єврейський закон та долучалась до єврейсь-

³ Тора. *Пятикнижжє и гафтарот* (Герц Й сост, Мосты культуры, Гешарим 2007) 345.

⁴ Там само 340.

⁵ Там само 732.

⁶ Там само 691.

⁷ Там само 1139.

кого суспільства. Розглянемо детальніше, яка правова підстава міститься у Торі для того, щоб робити такі висновки.

1. Декларативне закріплення принципу відокремленості єврейського народу від інших народів. У главі 20 Ваікра читаємо: ‘Я Бог, Всесильний ваш, який виокремив вас із всіх народів’⁸ (глава Кдошім 20:24). Аналогічна норма повторюється у книзі Дварім, де наголошується: ‘Бо ти святий народ у Бога, Всесильного твого: тебе вибрав Бог, Всесильний твій, щоб бути Йому вибраним народом зі всіх народів, що на поверхні землі’⁹ (Дварім 7:6). Такі норми Тори згідно з іудейською правовою традицією надали правову підставу народу вважати себе особливою нацією. Проте така особливість і відокремленість до інших народів мотивувалися нічим іншим, як знанням і розумінням норм Священного Писання – Тори.

2. Тора забороняє асиміляцію єврейського народу (зокрема, змішані шлюби). Такий принцип заснований на текстах Тори, які врегульовували сімейні, а точніше шлюбні відносини. Обіцяючи євреям Обітовану землю, Бог наказує не пов’язуватись відносинами з іншими народами. У Дварім 7:3-4 читаємо: ‘Не родичайся з ними: дочки своєї не віддавай за сина його, і його дочки не бери за сина свого, бо він відверне сина твого від Мене, і вони служитимуть іншим богам’¹⁰. Про застереження щодо наслідків асиміляції з іншими народами записано і в книзі Шмот 34:16: ‘І візьмеш ти із їхніх дочок жінок для синів твоїх, і коли дочки їхні будуть розпутствувати, слідуючи за богами своїми, то розбестять вони синів твоїх служінням своїм богам’¹¹. Принцип кровної чистоти євреїв не втратив своєї актуальності з древніх часів і дотепер, що відображено на загальнодержавному рівні в Ізраїлі.

3. Як результат закріплення принципу відокремленості, Тора встановлювала деякі обмеження у відносинах між євреями. Так, наприклад, єврею, відповідно до Ваікра 25:39-41, заборонялося тримати у рабстві єврея:

Якщо обідніє брат твій у тебе і буде проданий тобі, не неволь його роботою рабською. Як найманець, як поселенець буде він у тебе; до року ювілейного нехай працює у тебе, а тоді відійде він від тебе, він сам і сини його з ним, і повернеться до сім’ї своєї і в володіння батьків своїх вступить знов¹².

Ще одним свідченням обмежень є заборона брати грошову винагороду від єврея за позику. Натомість із чужоземця дозволялося брати відсот-

⁸ Тора. *Пятикнижие и гафтарот* (н 3) 700.

⁹ Там само 1116.

¹⁰ Там само 1115.

¹¹ Там само 499.

¹² Там само 746.

ки. Норма Тори звучить: 'Не вимагай з брата твого проценти: ні з срібла, ні з їстівного, ні з чого-небудь що можна давати в займ. З чужоземця можеш брати проценти, але з брата твого не бери <...>¹³ (Дварім 23:20-21).

Усталеною в науці є думка про те, що античне право як де-юре, так і де-факто не знало принципу рівності. Проте Тора є тим джерелом права, у нормах якого принцип рівності перед законом був не просто формально закріплений, а й деталізований у низці регулятивних норм. Сьогодні в конституціях демократичних держав законодавець часто декларує принцип рівності в правах і обов'язках, виділяючи при цьому, як виняток, іноземців та осіб без громадянства, чиї права й обов'язки можуть встановлюватися законами та міжнародними договорами. Такий принцип не є абсолютним, а окремі із прав зазначених категорій осіб можуть обмежуватися законом, зокрема щодо політичних прав, права власності на нерухоме майно тощо. Проте ми не можемо говорити, що вони дискриміновані перед законом, оскільки їхній правовий статус відмінний від громадян. Аналогічна ситуація була відображена понад 3000 років у так званій єврейській Конституції. Закон урівнював у правах всіх осіб, але за однієї умови – вони мали асимілюватися з єврейським народом та повністю визнати дію норм Тори.

Принцип справедливості

Принцип рівності відстежується у правових нормах Тори паралельно з принципом справедливості. Принцип справедливості є експліцитним, а отже, чітко закріплений у Торі, а така категорія, як "справедливість", згадується у нормах Тори багато разів.

Враховуючи теократичну форму правління, яка була властива державно-правовим утворенням Стародавнього Світу, не дивно, що єврейський закон пов'язує справедливість переважно із Божественним правлінням. Письмова Тора та похідні від неї джерела права (Усна Тора) закріплюють верховенство влади за єдиним її носієм – Богом, який, однак, наділений правом делегувати її окремим суб'єктам владних повноважень. Таким чином, відповідно до єврейської правової традиції Божественна природа права якраз є гарантією вищої міри неупередженості та справедливості. Однією із норм Тори, яка закріплює такий підхід до сприйняття суспільством її авторитету, є: 'І хто інший такий великий народ, у якого всі постанови і закони справедливі, як усе це вчення, яке Я даю вам сьогодні?'¹⁴ (Дварім 4:8). Крім того, легітимація права народом була викликана абсолютним авторитетом законодавця, який за законом був уособленням справедливості: 'Він твердиня, досконалі вчинки Його,

¹³ Тора. Пятикнижје и гафтарот (н 3) 1241.

¹⁴ Там само 1084.

бо всі дороги Його праведні; Всесильний праведний і нема несправедливості, праведний і справедливий Він¹⁵ (Дварім 32:4).

Така засада верховенства права слугувала фундаментальною цінністю єврейського суспільства та відображала взаємозв'язок права й моралі, що було непоодиноким явищем в єврейській системі права. Зі свого боку, аналізуючи першоджерело єврейського права, виділимо лише окремі з норм, які закріплюють чи розкривають принцип справедливості в суді.

1. *Декларативне закріплення принципу справедливості в суді.* У Дварім 16:18 такий принцип виражений через норму-повеління: ‘Суддів та наглядців настановиш собі на всіх воротах твоїх, які Бог, Всесильний твій, дає тобі для племен твоїх, щоб судили вони народ судом праведним (справедливим)’¹⁶. У Ваікра 19:35 забороняється суддям судити несправедливо: ‘Не робіть несправедливості в суді, у вимірі, у вазі та в мірі’¹⁷.

2. *Незалежність судової влади.* У Торі принцип незалежності суду розкривався через антикорупційні норми, які, вживаючи сучасну термінологію, забороняють неправомірну вигоду. Два рази в Торі наголошується на недопустимості втручання у здійснення правосуддя та забороні брати хабар у суді. Перший раз в Шмот 23:8: ‘І хабаря не приймай, бо хабар засліплюють зрячих і викривляють слова справедливих’¹⁸. Інша норма зустрічається Дварім 16:19: ‘Не криви судом, не дивись на обличчя і не бери мзди, бо мзда засліплює очі мудрих та перекручують слова праведників’¹⁹.

3. *Неупередженість судової влади.* Законодавець у першоджерелі єврейського права встановив фундаментальну засаду справедливого суду – заборону в будь-який спосіб впливати на ухвалення судового рішення. Крім неправомірної вигоди Тора забороняє і так звану особисту упередженість судді, яка в силу різних причин може бути в нього викликана. Звідси і норма, яка забороняє професійному судді надавати привілеї в суді багатим чи ставитись поборжливо до бідних. У Ваікра 19:15 Законодавець, декларуючи принцип справедливого правосуддя, зазначає: ‘Не здійснюй несправедливість в суді, будь поборжливий до бідного та не догоджай багатому: по правді суди ближнього свого’²⁰. Подібна норма, яка передбачає, що Тора однакова для всіх, записана в Дварім 1:17. ‘Не давайте нікому перевагу: як малого так і великого вислухайте; не бійтесь нікого – бо суд в руках Всесильного’²¹. У цьому випадку, відповідно до єврейської правової традиції, критерієм поділу на “малого” та “великого” є не вік, а майновий стан у суспільстві.

¹⁵ Тора. *Пятикнижжє и гафтарот* (н 3) 1320.

¹⁶ Там само 1188.

¹⁷ Там само 695.

¹⁸ Там само 428.

¹⁹ Там само 1189.

²⁰ Там само 687–8.

²¹ Там само 1057.

Як вбачається із першоджерела, принцип справедливості відображений у багатьох нормах Тори. Окрім того, що закон закріплював принцип справедливості при здійсненні правосуддя, він ідеологічно встановлював його як ідею доброчесності та загальної праведності, якої повинні були дотримуватися всі члени суспільства. Враховуючи тісний зв'язок права з релігією, часто трапляються норми права абстрактного характеру, які не конкретизують правило поведінки, а закріплюють ідею. Так, наприклад, у Торі трапляється велика кількість норм-повелінь робити “справедливе” і “добре” (Дварім) 6:18, 12:25, 28, 13:18)²², “прагнути до правди” (Дварім 16:20)²³.

Принцип свободи

Поняття “свободи” є філософською категорією, а питання щодо її обсягу та змісту в усі часи, та й сьогодні, є відкритим для дискусій. Теократична форма правління єврейського державно-правового утворення та загальноприйнятність рабства в давні часи призвели до вироблення у єврейському правовому розумінні унікального підходу до свободи.

Лише в XVIII ст. свобода як категорія була закладена в конституційно-правових актах демократичних держав, таких як США, Франція, у німецьких державах, де було задекларовано, що всі люди вільні від народження і ніхто не має права відчужувати їхні природні права. Враховуючи тисячолітню ретроспективу єврейського конституціоналізму, очевидним є те, що такого постулату не було задекларовано в Торі. Проте сама ідея свободи розглядалась дуалістично: як право вибору поведінки та як результат забезпечення невідчужуваності прав. Таке розуміння свободи відображене в значній кількості правових норм Тори. Зупинимось детальніше на окремих із них.

1. *Свобода як право вибору.* Відповідно до єврейської правової традиції свобода вибору є основоположним принципом єврейського закону. Право на вільний вибір поведінки відслідковується з моменту створення людини в книзі Брейшіт²⁴ (3:22). Попри те що більшість норм Тори містять заборони, людина завжди наділена правом вибору – виконувати їх або порушувати: ‘життя та смерть дав я перед вами, благословення та прокляття’²⁵ (Дварім 30:19). Єврейському народу були відомі наслідки як виконання, так і порушення закону: ‘якщо згідно установ Моїх будете поступати, і заповідей моїх дотримуватись та виконувати їх <...>’²⁶ (Ваїрка 26:3-12); ‘якщо послухаетесь заповідей Моїх, які я заповідаю вам

²² Тора. Пятикнижје и гафтарот (н 3) 1105–69.

²³ Там само 1189.

²⁴ Там само 24.

²⁵ Там само 1298.

²⁶ Там само 755–6.

сьогодні <...>²⁷ (Дварім 11:13-14). У наступних віршах Тора описує всі благословення та можливості, які народ отримає при виконанні закону. Аналогічно в Ваікра 26:14-46 описується розвиток подій за умови порушення закону: 'А коли ви не будете слухняні Мені, і не виконуватимете всіх заповідей <...>²⁸. Таким чином, єврейський народ завжди мав право вибору.

2. *Свобода як результат забезпечення невідчужуваності прав.* Визнаючи відсутність абсолютної свободи як аксіому, Тора встановила механізм її обмеження. Закон обмежував свободу через встановлені в Торі 365 норм-заборон, серед яких окрім заборон вчиняти дії проти Бога та порушувати загальносуспільний інтерес більшу частину становили норми, які забороняли порушувати права інших людей. Таким чином, вказані норми-заборони встановлювалися для дотримання балансу свободи на користь реалізації інших прав, гарантуючи тим самим їхню недоторканність. Відповідно, у Торі гарантувались особиста недоторканність особи, її життя (Брейшіт 9:6, Шмот 20:13, Шмот 21:12-15, Бемідбар 5:16, Дварім 5:17), майна (Шмот 20:15, Шмот 22:1-3, Бемідбар 5:19, Ваікра 19:11-13), честі й особистої репутації (Шмот 23:1-3, Ваікра 5:21-24, Дварім 19:14-21), а також кожному гарантувалось право на справедливий суд і захист порушених прав (Шмот 23:6-9, Ваікра 19:15, 24:22, 35-37, Дварім 10:17-19).

Проте, говорячи про свободу в єврейській правовій традиції, не можна упустити інститут рабства, який існував тоді в єврейському суспільстві. Попри його існування, що було загальноприйнятим у ті часи, закон визначав правовий статус раба дуже гуманно порівняно з іншими народами. Беручи до уваги єврейську історію, така лояльність стосовно інституту рабства в єврейському законі не є дивною. Єврейська правова традиція пояснює це двома причинами. Першою є те, що євреї особисто як народ були рабами в Єгипті: 'І будеш пам'ятати, що рабом був ти сам у єгипетським краї'²⁹ (Дварім 15:15). Друга причина криється глибше, адже згідно з Торою єврейський народ часто називається рабом Бога: 'бо вони Мої раби, що Я вивів їх з землі Єгипетської <...>³⁰ (Ваікра 25:42). Таким чином, у відносинах раба і власника проводилася своєрідна паралель між відносинами єврейського народу з їхнім Богом, де рабство мало на меті не принизити людину, а перевиховати її. Тому інститут рабства разом із підпорядкуванням і залежністю поєднував у собі права, можливість, і врешті-решт – перспективу стати вільним. Отже, розглянемо детальніше норми, які підтверджують принцип гуманності відносно рабів та можливості стати вільними.

²⁷ Тора. *Пятикнижжє и гафтарот* (н 3) 1142.

²⁸ Там само 756–61.

²⁹ Там само 1178.

³⁰ Там само 747.

1. Тора забороняє жорстоке поводження з рабами: '43. Не будеш володіти ним (рабом) жорстоко, і бійся Всесильного твого³¹ (Ваікра 25:43). Якщо через жорстоке поводження в раба пошкоджений орган, то хазяїн втрачав право власності на нього і зобов'язувався відпустити його на волю. '26. А коли хто вдарить в око раба свого, або в око невольниці своєї, і пошкодить його, той на волю відпустить його за око його. 27. А якщо виб'є зуба раба свого, або зуба невольниці своєї, нехай відпустить на волю того за зуба його³² (Шмот 21:26-27).

2. За законами Тори, на сьомий рік єврейського раба потрібно було відпускати на волю: '2. Коли купиш єврейського раба, нехай він працює шість років, а сьомого нехай вийде на волю без викупу. 3. Якщо прийде він сам один, нехай сам один і вийде; коли він має жінку, то з ним вийде й жінка його <...>³³ (Шмот 21:2-3). Важливо відзначити, що хазяїн зобов'язаний був відпустити раба без будь-якої додаткової сплати або викупу за свободу, як це трапляється у законодавстві інших народів стародавнього світу. Натомість закон зобов'язував хазяїна відпускати раба з маєтком (Дварім 15: 13-14, 18):

13. А відпускаючи на волю, не відпускай його з пустими руками. <...>

14. Дай йому з худоби твоєї, із току свого і з чавила свого, з того чим по-благословив тебе Бог, Всесильний твій, те дай йому. <...> 18. Нехай не буде тобі тяжким в очах твоїх те, що ти відпускаєш його вільним від себе, бо плату двох найманих робітників він відробив у тебе за шість років, і поблагословить тебе Бог, Всесильний твій, у всім, що ти будеш робити³⁴.

3. Тора визнає вільним і рівноправним поселенцем будь-якого бігло-го від хазяїна раба, за умови якщо він пристане до єврейського народу та визнає Тору. Такого раба заборонялось повертати хазяїну і потрібно було дати йому пристановище: '16. Не видавай панові раба його, який сховається до тебе від пана свого. 17. У тебе нехай живе, у місці твоєму, яке він вибере за добре собі в одних у місці твоєму, і ти не будеш гнобити його³⁵ (Дварім 23:16-17).

4. Крім того, раби наділялися право- та дієздатністю, могли укладати дрібні правочини, бути управителями домів і навіть успадковувати майно, якщо у спадкодавців не було прямих спадкоємців. Підтвердженням цьому приклад раба Авраама, який був наділений повноваженням управління в домі свого хазяїна: '2. І сказав Авраам до свого раба, найстаршого дому свого, що управляв усім, що він мав <...>³⁶ (Брейшіт 24:2).

³¹ Тора. Пятикнижје и гафтарот (н 3) 747.

³² Там само 415.

³³ Там само 410.

³⁴ Там само 1177-8.

³⁵ Там само 1240.

³⁶ Там само 112.

Враховуючи правову думку стародавнього світу, очевидно, що сприйняття особистої свободи людини було далеко не таким як сьогодні. Це також пояснює і той факт, що в єврейському правовому розумінні духовна свобода особистості поєднувалася зі свободою члена громадянського суспільства. Таким чином, про свободу як імпліцитний принцип права можна говорити керуючись великою кількістю норм Тори, які гарантують недоторканність прав людини та, попри встановлені заборони, забезпечують можливість вибору людиною своєї поведінки.

Висновки. Аналізуючи принципи рівності, справедливості та свободи ретроспективно, очевидним є те, що змістовне їх наповнення еволюціонувало залежно від історичного етапу розвитку людства. Якщо проводити паралель із законодавством цивілізацій Стародавнього Світу, то аналогів подібного гуманізму та закріплення демократичних цінностей на законодавчому рівні немає. Досліджуючи Тору як установчий акт і Конституцію, на якій побудована вся правова система, очевидним є те, що в ній відображене поєднання моралі та права. Суть такого поєднання полягає в закріпленні принципу справедливості, яким пронизана вся Галаха, а також визнанням природних, невідчужуваних і невід'ємних прав людини. Низка морально-етичних і правових норм, закріплених у Торі, дали підставу розглядати їх із погляду природно-правового підходу до розуміння єврейського закону. Таке розуміння права та прав людини, ідеями якого пронизані норми першоджерела єврейського права, дає можливість робити висновки про те, що ще задовго до зародження вчення давньогрецьких мислителів про природно-правову концепцію, вона уже була виражена в нормах Тори та реалізовувалася на практиці в єврейському суспільстві. І хоч правовий статус єврея в єврейському суспільстві відрізняється від правового статусу неєврея, Тора відображає ідеї природно-правових цінностей, рівності, справедливості та свободи щодо всіх людей. Така концепція, традиційним втіленням якої є справедливості, заснована на одній із найзмістовніших норм Тори: “Люби ближнього твого як самого себе”.

REFERENCES

Bibliography

Edited and translated books

1. Dal' R, *O demokratii* (per s angl, Aspekt Press 2000) (in Russian).
2. Tora. *Pjaticnizhie i gaftarot. Ivritskij tekst s rus'kim perevodom i klassicheskim kommentariem "Sonchino"* (Gerc J sost, Mosty kul'tury, Gesharim 2007) (in Russian).

DEMOCRATIC BASICS OF THE JEWISH LAW
AND ORDER ACCORDING TO THE NORMS OF THE TORAH

ABSTRACT. The modern juridical science has assigned one of the priority places to the study of theoretical and legal problems of democracy. Taking into account the leading directions and orientations that modern western science sets before itself, it is quite possible to assert that the value-legal bases of democracy today and in retrospect are of primary importance in the scientific intentions of juridical scholars. This interest which concerns a wide range of science scholars is caused primarily by the need for today's demands of social progress.

At the same time, researching modern life and the history of the development of democracy, the juridical opinion of scholars rarely focuses on Jewish legislation, which more than three thousand years ago reflected the consolidation of democratic values in the original source of Jewish law – the Torah. Despite the lack of terminological consolidation of democracy, such conceptual ideas of law as justice, freedom and equality were laid down at the beginning of Jewish law-making in the norms of the so-called “Jewish Constitution”. Just the norms of the Torah embody the Jewish Constitution, lay the basis for the juridical regulation of legal relations in the Jewish society. As a result, law and order at one or another stage of the development of the Jewish society were a mirror image of the legality observance level in it.

The purpose of the article is to highlight the democratic foundations of the Jewish legal order based on the norms of the Torah by emphasising the fundamental principles of law – equality, justice and freedom, as well as researching the Jewish legal approach to understanding their essence and content in terms of national and religious identity. The author has investigated the understanding and regulation of such basic values of the Jewish legal order as justice, equality and freedom basing on the analysis of the Torah's norms. The correlation of the principle of equality with the prohibition of assimilation of the Jewish people and the idea of separation and selectivity has been revealed. The author surveys the legislative consolidation of the principle of justice, determined by the guarantee of independence and impartiality of the judiciary combined with the principle of equality. In accordance with the Torah's norms the legal approach to the understanding of the “freedom” category under conditions of slavery institution existence has been clarified.

KEYWORDS: Torah; law; principles of law; democracy; Jews; Jewish people; justice; equality; freedom.